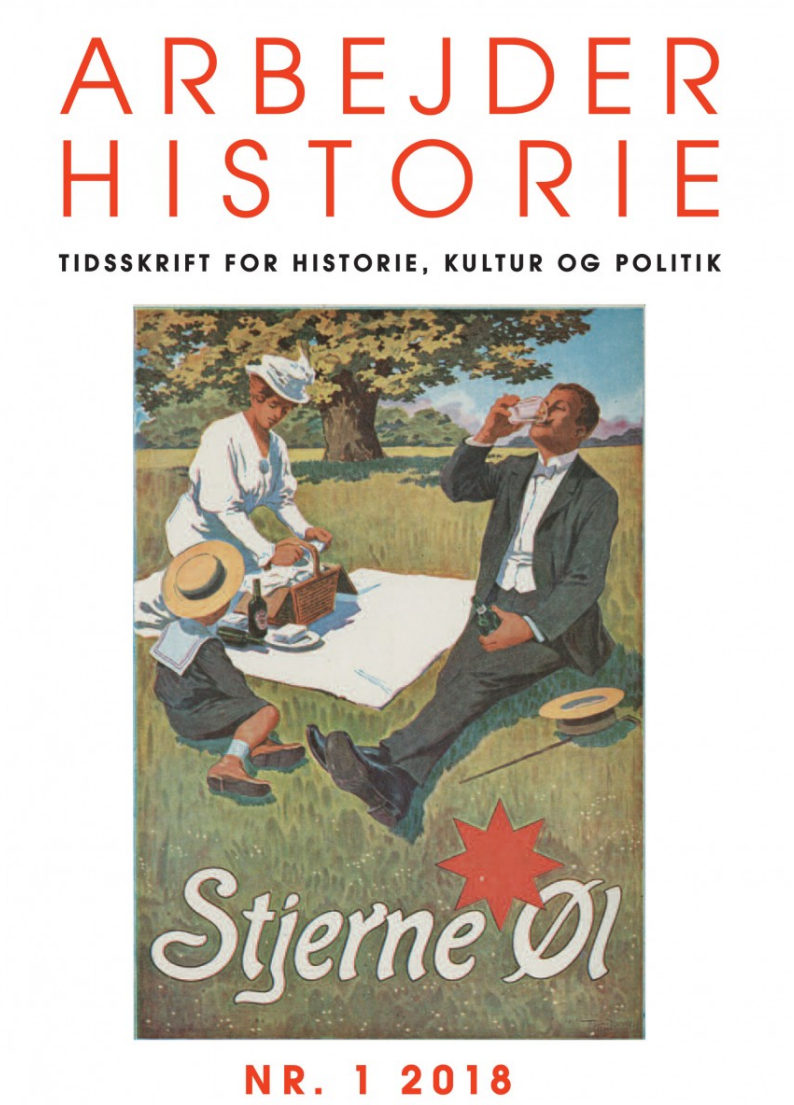
Hvad betyder begrebet "arbejder" egentlig?

Følgende essay af forsker Margit Beck Vilstrup, blev bragt i "Arbejderhistorie – tidsskrift for historie, kultur og politik" nr. 1/2018. Essayet bygger på Vilstrups forskning i arbejderbegrebet, som viser at det er blevet brugt meget flydende så længe det har eksisteret.

Kampen om arbejderne – et essay om et politisk nøglebegrebs moderne historie

Af Margit Bech Vilstrup, Samlingschef Arbejdermuseet & Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv

Dette essay er baseret på min ph.d.-forelæsning på Syddansk Universitet i november 2017 for afhandlingen *Kampen om arbejderne - Arbejderbegrebets politiske historie 1750-2017.*[1] Afhandlingen er blevet til på initiativ af Arbejdermuseet & Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, og temaet er også tæt knyttet til den fremtidige udvikling af denne institution.

For et museum som Arbejdermuseet udfordres i disse år igen og igen på det centrale spørgsmål "Hvem er arbejderne"? Hvem er man museum, arkiv og bibliotek for og om?

Da museet blev skabt i 1983, var der stadig noget selvfølgeligt og intuitivt ved at tale om og identificere sig som 'arbejdere'. Det var 'arbejderklassen', og det var 'industriarbejderne' eller i hvert fald 'de legemlige arbejdere'. Det var en tid, hvor Danmark stadig var præget af store industriarbejdspladser med stærke og toneangivende arbejderkollektiver, hvor den socialistiske arbejderdiskurs fortsat dominerede i Østblokken, og hvor den kommunistiske og socialdemokratiske presse, som i årevis havde været toneangivende i fortællingen om arbejderklassen, stadig eksisterede.

Men efter Sovjet-kommunismens sammenbrud, 1990'ernes markedsorienterede strømninger i de europæiske socialdemokratier, og en stadig udflytning af produktionsarbejdspladser blev arbejderbegrebet efterhånden mere og mere antikveret, og i dag udfordres museet både indefra og udefra på det store spørgsmål: Hvem er det, man repræsenterer på Arbejdermuseet?

Da jeg kuraterede en udstilling på Arbejdermuseet i 2012, hvor vi viste vores store samling af politiske plakater frem, spurgte Venstres daværende kulturordfører Michael Aastrup Jensen oprørt, hvorfor der ikke var Venstreplakater på Arbejdermuseet. Var Venstre ikke et arbejderparti?

Aastrups kritik af plakatudstillingen kan ses som en del af en kulturkamp for Venstre, der siden valgkampen 2011 havde søgt at etablere sig som et 'arbejderparti'. Lars Løkke Rasmussen indledte bl.a. på en af valgkampens sidste dage en større

[1] Det foreliggende essay er en redigeret version af den oprindelige Ph.d.-forelæsning, der fandt sted fredag d. 10. november 2017. Dele af forelæsningen er også gengivet i forfatterens artikel *Kampen om arbejderne – arbejderbegrebets politiske historie 1750-2015*, i Slagmark nr. 76. Tema: Arbejdets idéhistorie, efterår 2017, s. 113-134.

mediekampagne med slogan'et "*Venstre ér et moderne arbejderparti, vi er partiet for dem, der arbejder, holder samfundets hjul i gang.*"[2]

Lars Løkkes inspirationskilde var utvivlsomt Venstres svenske søsterparti *Moderaterne*, som havde haft enorm succes med at re-brande partiet som et arbejderparti siden den svenske valgkamp i 2006.

For Moderaternes leder Frederik Reinfeldt var den nye retorik et helt bevidst forsøg på at skabe en fortælling om en modsætning mellem Moderaternes såkaldte 'arbetslinie' – altså et parti der ville skabe nye jobs – og Socialdemokraterna som et bidragsparti – et parti der ifølge Reinfeldt skabte arbejdsløse og statsunderstøttede borgere.

Kampagneannonce fra Sveriges liberale parti, Moderaterna, fra 2010.

Resultatet af Moderaternes arbejderparti-parole var skabelsen af en ny politisk konfliktlinje. Fra den marxistiske forståelse af arbejderen som en proletar – den arbejderklasse med interesser i modsætning til kapitalisterne, som dominerede arbejderbegrebets udvikling fra midten af 1850'erne og mere end 100 år frem – til en

[2] Lars Løkke, "Vi er arbejdernes parti", *Berlingske*, 11/9 2011, http://www.b.dk/content/item/744207; se også "Løkke: V er det moderne arbejderparti," *Berlingske,* 11/9 2011.

ny modstilling af det arbejdende folk ('arbejderne') overfor de arbejdsløse – altså mellem dem som ville bidrage til samfundet, og dem som ikke ville.[3]

Uden at bruge helt så klare ord var det implicit, hvad man også kunne forstå ud af Lars Løkkes retorik omkring Venstre som et 'arbejderparti'. Her var 'arbejderne' også defineret som *"dem der arbejder, holder samfundets hjul i gang"*.

I Danmark er denne modstilling måske mest tydeligt blevet italesat af Liberal Alliances gruppeformand, økonomi- og indenrigsminister, Simon Emil Ammitzbøll-Bille, der på partiets landsmøde i april 2017 erklærede, at Liberal Alliance var 'Danmarks sande arbejderparti', hvorved han forstod: "*Et parti for folk, der har et arbejde. Et parti for folk, der vil i arbejde. Eller et parti for folk, der har haft et langt arbejdsliv.*"[4]

Lignende borgerlige forsøg på at omskrive arbejderbegrebet kan efterhånden identificeres over hele den vestlige verden. I Finland førte den konservative præsident i 2006 valgkamp med sloganet "President of the working people", og i England kritiserede den konservative britiske premierminister Theresa May under sin tale til det konservative partis partikongres i oktober 2016 Labour for at være "flygtet fra midten af britisk politik". De konservative var nu ifølge May i sandhed "*the party of the workers". "A change has got to come."... Because we are the party of workers. Of those who put in the effort. Those who contribute and give of their best"*.[5]

En formulering som denne er nærmest ordret identisk med Moderaternes, Venstres og Liberal Alliances forsøg på at skabe et nyt arbejderbegreb, hvor arbejderen et blevet et plusord om de, som vil og kan bidrage, yde en indsats og "få samfundets hjul" til at høre rundt.

Også en række såkaldt populistiske partier som Dansk Folkeparti, Front National og UKIP har henvendt sig til 'arbejderne' i forsøg på at mobilisere de store grupper af utilfredse lønarbejdere, som vender sig mod den globale vareproduktion og EU's åbne arbejdsmarked. Til denne gruppe hører også den amerikanske præsident Donald Trumps forsøg på at italesætte det republikanske parti som et arbejderparti. Det kom bl.a. til udtryk i juni 2017, da han begrundede beslutningen om at trække USA ud af den internationale klimaaftale fra Paris med et ønske om at tilgodese: "the American workers – who I love".[6]

---

[3] Schlingmann, P. (2013). *Stå aldrig still!* Bokförlaget Forum. Kapitel 7: "Sveriges nya arbetarparti".

[4] Simon Emil Ammitzbøll tale på Liberal Alliances landsmøde d. 22/4 2017. Minuttal 15.31ff og 22.40ff. Set d. 20/8 2017 på https://www.liberalalliance.dk/landsmode2017/.

[5] "Theresa May's conference speech in full", i *The Telegraph,* 5/10 2016, set på http://www.telegraph.co.uk/news/2016/10/05/theresa-mays-conference-speech-in-full/

[6] https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/statement-president-trump-paris-climate-accord/, set d. 1. marts 2018.

Hos disse partier er modstillingen ikke så direkte, mellem de som vil og ikke vil arbejde og bidrage, men i stedet føres en ny klasseretorik, som i Danmark trækker tråde tilbage til 1970'erne, hvor Mogens Glistrups Fremskridtsparti bragede ind i dansk politik med jordskredssejren i 1973 i et opgør med gammelpartier og skrankepaver.

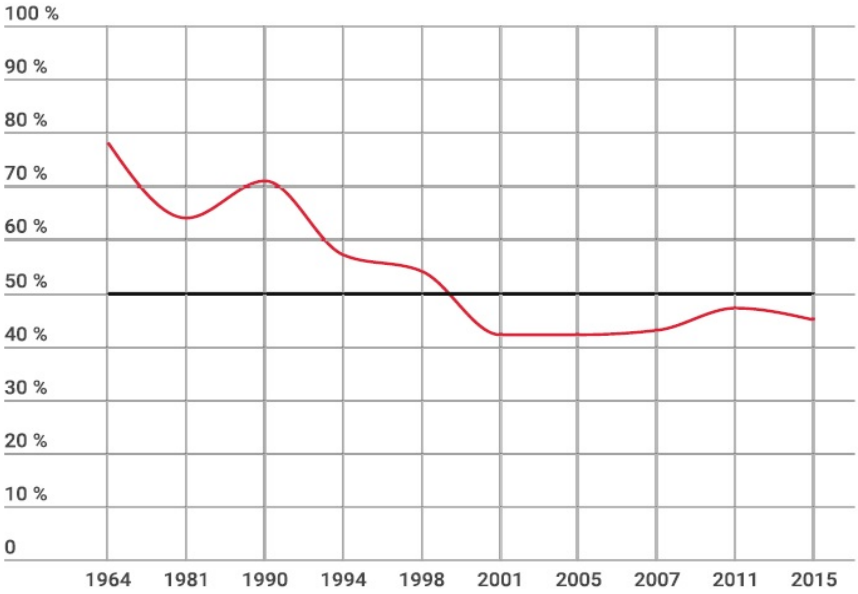
Hos Glistrup blev der tegnet en modstilling mellem en 'herskende klasse' bestående af såkaldt højtskrålende teoretikere og samfundsfjendske og arbejdsmodvillige funktionærer i den offentlige sektor – og så en 'arbejdende klasse' eller en 'produktiv klasse' af de, som fremstillede ydelser, som der ifølge Fremskridtspartiet var et "naturligt menneskeligt behov for".[7] Denne kunne bestå af såvel lønarbejdere som arbejdsgivere i produktivt erhverv. Det er i lidt andre gevandter den samme modstilling, man ser hos eks. Dansk Folkeparti i dag, når de taler om en undertrykt klasse af almindelige lønarbejdere og mindre arbejdsgivere overfor en herskende klasse af cafélatte-drikkende storby-akademikere i offentlige ansættelser. Mellem en kulturelite og den almindelige dansker.

Man kunne se disse nye liberale 'arbejderpartier' som udtryk for rent politisk-taktisk spil for galleriet – spin – med et moderne ord, som man ikke behøvede tage seriøst – men det ville være for nemt. For bag de mange nye partiers krav på 'arbejderne' ligger store ændringer i vælgeradfærd over de seneste årtier. I 1966 stemte 81% af 'arbejderne' (forstået som faglærte eller ufaglærte lønarbejdere) på enten Socialdemokratiet eller et venstrefløjsparti. I løbet af de følgende årtier begyndte nogle 'arbejdere' at søge mod højre, og fra midten af 1990'erne eskalerede denne tendens frem mod folketingsvalget i 2001, hvor flertallet af 'arbejderne' for første gang stemte borgerligt (dvs. på partier til højre for Socialdemokratiet).[8]

I grafisk form ser ændringerne i vælgertilhørsforhold således ud:

Andelen af "arbejderstemmer" til rød blok[9]

[7] Fra partiprogrammerne "*Det vil vi i Fremskridtspartiet*", 1973, 1974 og 1976.
[8] Andersen, J. & Andersen, J. G. (2003). Klassernes forsvinden. I Andersen, J.G. og Borre, O. (Red.), *Politisk Forandring værdipolitik og nye skillelinjer ved folketingsvalget 2001*. Aarhus: Systime Academic, (s. 207-221).
[9] "Rød blok" forstået som Socialdemokratiet og partier til venstre herfor, inkl. Alternativet i 2015. Kilde: Møller Hansen, K., & Stubager, R. (2017). *Oprør fra udkanten, folketingsvalget 2015*. København: Jurist- og Økonomforbundet. Her afbildet fra Altinget.dk Morten Øyen, "Arbejdernes foretrækker blå blok", *Altinget,* d. 1. maj 2017. Hentet på http://www.altinget.dk/artikel/arbejderne-foretraekker-blaa-blok d. 22. juli 2017.

Indtil 1990 lå andelen af 'arbejdere', forstået som ufaglærte og faglærte manuelle lønmodtagere, med enkelte udsving over 70%. Men herefter er der set et støt fald op igennem 1990'erne, og i 2001 var der for første gang flere 'arbejdere', der stemte på blå blok. Graf gengivet fra Møller Hansen, K., & Stubager, R. (2017). *Oprør fra udkanten, folketingsvalget 2015*. Her afbildet fra Altinget.dk Morten Øyen, "Arbejdernes foretrækker blå blok", Altinget, d. 1. maj 2017. Hentet på http://www.altinget.dk/artikel/arbejderne-foretraekker-blaa-blok d. 22. juli 2017

PROBLEM:

Min afhandling skal ses som et forsøg på at gå et spadestik dybere i forståelsen af de nye tendenser i de politiske kampe om 'arbejderne'.
Og hvor udgangspunktet er den nutidige politiske debat – så undersøger jeg i afhandlingen, hvornår arbejderbegrebet for *første* gang opstod som et politisk begreb, og hvilke kampe, der siden da har været om at eje begrebet – for det er bestemt ikke første gang, der har været forsøg på at erobre det.

Det er ikke et identitets- eller kulturhistorisk studie af, hvem 'arbejderne' *er*.
Men det er en analyse af, hvilke definitioner og afgrænsninger af 'arbejderne', der har været dominerende fra arbejderbegrebet blev et politisk begreb i midten af 1700-tallet til i dag, samt hvem de centrale aktører har været i denne udvikling. Og det er en undersøgelse af arbejderbegrebet som et politisk kampbegreb, der spiller en central legitimerende og mobiliserende rolle for partiernes politiske strategier.

Udgangspunktet er de politiske partiers sprogbrug, som det kommer til udtryk i programskrifter, i aviser og medlemsblade samt i udtalelser fra partiernes ledende medlemmer. At analysen vinkles omkring den partipolitiske konstruktion af 'arbejderen' skyldes behovet for en afgrænsning af kildematerialet. Men det er også udtryk for, at det først og fremmest er partierne – ikke fagbevægelsen – som har

reaktualiseret arbejderbegrebet i de sidste årtier, og det er i denne ramme, den stærkeste politisering har fundet sted.

METODE OG TEORI

Udgangspunktet er altså en analyse af 'arbejderen' som en kategori eller identitet, der skabes og forhandles gennem sprog. Inspirationen til analysen af arbejderbegrebet kommer fra den tyske *Begrieffsgeschichte*, som den er blevet introduceret af historikeren Reinhart Koselleck gennem de sidste 50 år.

Kosellecks begrebshistorie kan forstås både som en metode og som en teori:[10]

Som metode handler den om at undersøge, hvilke tidslige lag af betydninger et begreb indeholder, hvilke semantiske netværk det indgår i, og hvordan det er blevet afgrænset og modstillet i forhold til andre begreber.

Begrebshistorien er baseret på en forestilling om, at sproget spiller en vigtig rolle for den måde, vi forstår og konstruerer verden på. Og at man ved at studere særlige nøglebegreber for den politiske og sociale udvikling kan få en forståelse af både fortidige virkeligheder såvel som de rammer indenfor hvilke, vi i dag er i stand til at tænke og tale.

Udgangspunktet for Koselleck var, at den historiske udvikling sker i et samspil mellem sprog og en udenomssproglig virkelighed. Hermed betragtede han også de skiftende forestillinger om 'arbejderen' som både en *indikator* for den historiske udvikling *og* som en *faktor* i etableringen af denne.

Denne dobbelthed har været vigtig for mig. For den gør, at man ikke bare studerer hvordan sproget ændrer sig – men også kan stille det helt centrale spørgsmål *hvorfor?* Hvorfor ændrer begreberne sig på den måde og på det tidspunkt, de gør det? Og for at svare på dette spørgsmål, trækker jeg i afhandlingen, i tråd med Kosellecks intention, på den socialhistoriske analyse.

Mit udgangspunkt er, at det er bevægelser i de dybe demografiske, samfundsøkonomiske og erhvervsstrukturelle processer, der skaber rammerne for, hvordan der tænkes og tales om 'arbejderne'. Indenfor disse rammer kan aktører tage begrebet op og forme det på nye måder, som eks. Glistrup gjorde, da han gjorde arbejderbegrebet til et kernebegreb for Fremskridtspartiets ultraliberale projekt.

Som teori handler Kosellecks såkaldte sattelzeit-tese bl.a. om at se på, hvordan 'det moderne' satte sig igennem ved en demokratisering, temporalisering, ideologisering og politisering af en række centrale begreber fra ca. 1750-1850. I min afhandling føres Kosellecks modernitetsanalyse op i det 20. og 21. århundrede i en diskussion af,

[10] En god introduktion til Kosellecks arbejde findes i Olsen, N. (2012). *History in the Plural. An Introduction to the Work of Reinhart Koselleck*. New York: Berghahn Books.

hvilken rolle fremkomsten af velfærdsstaten og det postindustrielle samfund (videnssamfundet, servicesamfundet eller hvad man nu vil kalde det) fik for arbejderbegrebet.

Med arbejderbegrebet som udgangspunkt undersøger jeg, om man kan tale om etableringen af en ny sattelzeit i det 20. århundrede. Kan et studie af et centralt begreb som arbejderen sige noget om de forestillinger om tid, ideologi og demokratisk deltagelse som præger tiden efter 1850? Her er jeg inspireret af diskussioner hos tyske begrebshistorikere som Christian Geulen og Willibald Steinmetz. De har peget på behovet for at revidere Kosellecks analyse, når vi studerer begreber i det 20. århundrede.

Christian Geulen har i stedet peget på fire nye udviklingstræk med betydning for begrebernes udvikling – nemlig en stigende betydning af *videnskab* for socialt og politisk sprog; en *popularisering* af begreber gennem udbredelsen af nye medier; en ny forståelse af begreber gennem *rum* snarere end gennem *tid* inspireret af globaliseringen, og så en *fortætning* eller *generalisering* af begreberne, som særligt fra 1950'erne og frem betød, at centrale begreber blev så plastiske og generelle, at de adskiltes fra deres hidtidige betydning.[11]

Jeg har kunnet identificere i hvert fald en videnskabeliggørelse og en fortætning af arbejderbegrebet – sammen med Steinmetz' tanker om at det 20. årh. karakteriseres af en gradvis *af-politisering, af-ideologisering, af-temporalisering* og *af-demokratisering*[12] – selv om jeg dog advarer mod, at man forveksler den gradvise afkobling af arbejder fra klasse og den socialistiske ideologi med en afpolitisering – snarere er det en udvikling, der illustrerer hvor stor dominans neoliberale tanker har fået de sidste 30-40 år, der præges af en stærk selvfølgelighed omkring en vækst- og markedsideologi.

DIAKRON/SYNKRON

Som en måde at navigere i de 250 års arbejdersemantik har jeg i min afhandling arbejdet med følgende overordnede periodeinddeling:

- Perioden frem til 1830: Det før-moderne arbejderbegreb
- Perioden 1830-1945: Det moderne arbejderbegreb
- Perioden efter 1945: Det postmoderne arbejderbegreb

De tidsmæssige afgrænsninger er baseret på den konkrete empiriske analyse, hvor en udvikling kan identificeres, som på mange måder følger Kosellecks modernitetstese.

[11] Geulen, C. (2012) Reply. I *Contributions to the History of Concepts 7*(2). New York – Oxford: Berghahn Journals, (s. 118-128), s. 119.

[12] Steinmetz, W. (2012). Some Thoughts on a History of Twentieth-Century German Basic Concepts. I *Contributions to the History of Concepts*, vol. 7, nr. (2), vinter 2012, (s. 87-100).

Opdelingen i tre overordnede perioder må ikke ses som udtryk for, at der ikke har været masser af kontinuitet og brud i arbejderbegrebet mellem og indenfor perioderne. Men studiet af 'arbejderen' går godt og vel fra 1750-2017, og den lange tidsperiode har betydet, at jeg har været nødt til at gå på kompromis med omfanget af analysen af begrebet i de enkelte perioder. Eksempelvis havde det været ønskeligt at kunne se meget mere detaljeret på den proces, og de uenigheder internt i partierne, som lå bag partiprogrammerne og politikudviklingen.

Men ressourcerne har desværre ikke tilladt meget omfattende kildestudier i de enkelte tidsperioder. Jeg har dog ment, at der var meget at vinde ved at se på de lange betydningsstrukturer med det mål at bruge arbejderbegrebet som prisme til at diskutere Kosellecks modernitetstese og føre denne op i det 20. og det 21. århundrede.

MÅL:

Det har været et mål med afhandlingen at bidrage til den politiske og sociale Danmarkshistorie med arbejderbegrebet som prisme. Det gøres ud fra følgende antagelser:

- En afklaring af arbejderbegrebets betydning og brug kan lede til politisk klarhed. Den måde, partier og andre grupper bruger arbejderbegrebet på, afspejler centrale dele af disse partiers politiske dagsordener. I den forstand kan afhandlingen ses som en form for semantisk check af et begreb, der spiller en vigtig rolle i debatten om arbejdsmarkedets og velfærdsstatens udvikling.
- En analyse af arbejderbegrebet udgør et centralt udgangspunkt for at diskutere overgange til henholdsvis moderne og postmoderne samfund. I den forstand vidner begrebets historie om epokale forandringer og lægger op til en diskussion af brud og kontinuitet i forestillinger om samfundets udvikling.
- Et fokus på de sproglige mønstre omkring arbejderbegrebet kan nuancere det arbejderhistoriske felt, hvor "arbejderen" ofte er blevet brugt uden skelnen til, om det optræder som et empirisk begreb eller en mere eller mindre ureflekteret analytisk kategori.

'Arbejderen' har i historiografien tilsyneladende været opfattet som det selvfølgelige og neutrale sidekick til det stærkt politiske klassebegreb. Det er imidlertid et mål med min afhandling at aflive myten om det neutrale, apolitiske arbejderbegreb. For siden 'arbejderen' blev et politisk begreb i slutningen af 1700-tallet, har der været en uafbrudt kamp for at erobre magten til at afgrænse, udgrænse og betydningsudfylde det.

ARBEJDEREN – FUNKTION ELLER KLASSE?

Overordnet set kan man sige, at der kan identificeres to markante strømninger i arbejderbegrebets historie gennem de sidste 300 år:

For det første har en arbejder helt tilbage til 1500-tallet været karakteriseret som "den, som gør Arbeid for Dagløn" eller "en handverks Mand" (Moth, 1686-).[13] Det var kort og godt *den manuelle lønarbejder i produktion*, hvilket ikke inkluderede ret mange mennesker i middelalderens feudale samfundsstruktur. Dette betydningslag er fortsat stort set uændret helt frem til i dag, ikke mindst påvirket af den rolle arbejderbegrebet fik i den statistiske videnskab fra det 20. århundredes start som en kategori i treenigheden – arbejder, funktionær, selvstændig.

For det andet opstod der fra tiden omkring den Franske Revolution og under indtryk af den begyndende industrialisering en ny forestilling om arbejderne som *en social gruppe med et revolutionært potentiale*. I 1795 skrev rektor og forfatter Johannes Boye eksempelvis i et af tidens toneangivende tidsskrifter, *Minerva*: "*Ved Lediggangsklassernes alt for store Talrighed bliver Trælleklassens Slæb for stort; til sidst bliver det utaaleligt; og Arbeiderne, saafremt Oplysning tillader dem at see Uretfærdigheden, blive Rebellere og Strafferedskaber i Naturens Haand.*"[14]

Fra 1790'erne blev det altså muligt at forstå arbejderen som en social klasse ("Trælleklassen") med et politisk forandringspotentiale og ikke blot som en betegnelse for en særlig form for manuel og aflønnet arbejdskraft.

Louis Pio, som blev grundlæggeren af den organiserede socialistiske arbejderbevægelse i Danmark i 1871, beskrev det som at se på ordet i henholdsvis dets snævre og brede betydning. Den snævre betydning var funktionsbeskrivelsen – den manuelle lønarbejder, i sin allersnævreste forstand industriarbejderen på fabrikken. Den brede betydning var hele "det arbejdende folk", eller som Louis Pio skrev i 1872: "Enhver som udretter noget Nyttigt her i Verden".[15] Hermed forstod han både håndens og åndens arbejdere, og han sigtede til den marxistiske forestilling om arbejderne som den klasse, der skabte samfundets værdier – i modsætning til 'kapitalisterne', der i den socialistiske forståelse levede af andres arbejde, rentenydere.

De to forståelser har siden eksisteret parallelt. Der har aldrig været tale om en entydig eller velartikuleret afgrænsning – hverken af det brede eller det snævre arbejderbegreb. Men det er rimeligt at sige, at der kan skelnes mellem forståelsen af arbejderen som funktion og af arbejderen som stand, klasse eller social gruppe.

---

[13] Moth, M. (1686-). *Moths ordbog*. Upubliceret. Online: http://mothsordbog.dk/ordbog?query=arbeider

[14] Boye, J. (1795). Opdragelse og Underviisning i Overensstemmelse med Natur og Politik. Rahbek, K.L. (Red.) *Minerva, et Maanedsskrivt*. (39). Kiøbenhavn: Johan Frederik Schultz, (s. 172-193).

[15] "Hvad forstaar man ved 'en Arbejder'?", *Socialisten,* nr. 25, 1. maj 1872, s. 1-2.

ARBEJDEREN – I TO DISKURSER

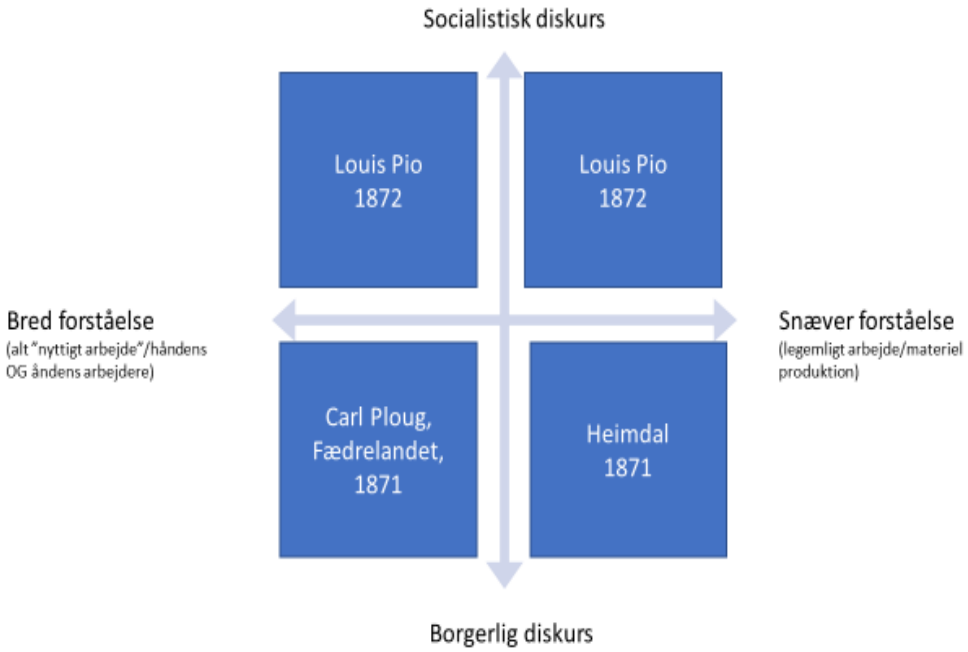
Det var først fra 1840'erne, at 'arbejderen' blev til et *centralt* politisk begreb. Det blev underbygget af Februarrevolutionen i 1848 i Paris, der sendte chokbølger ud i resten af Europa. Kommunismens spøgelse havde rejst sig. En række såkaldte 'arbejderforeninger' blev etableret, og Danmarks måske 'første socialist', Frederik Dreier, vakte opsigt med sine udgivelser. 'Arbejderne' blev her indført i et nyt semantisk felt knyttet til ord som retfærdighed, kapital og revolution.

Over de næste årtier opstod to overordnede sproglige strategier til indkapsling af arbejderen – nemlig hvad jeg betegner som en socialistisk og en borgerlig.
I den *socialistiske diskurs* blev 'arbejderne' opfattet som en samlet stand ('proletariatet'), der var tynget af den kapitalistiske produktionsmåde. De stod i en interessekonflikt med kapitalisterne eller arbejdsgiverne, og de skulle gennem organisering og oplysning frigøre sig fra undertrykkelse og søge mod en retfærdig fordeling af ressourcerne. Der kom samtidig en tidslighed eller temporalitet ind i selve begrebet – arbejderne skulle føre samfundet frem mod en ideel fremtidstilstand, socialismens endelige sejr.

I den ikke-socialistiske diskurs (her omtalt som *den borgerlige diskurs*) var der også langt hen ad vejen en forestilling om arbejderne som udtryk for en social klasse. Og der var en erkendelse hos de fleste af, at der var brug for at løse de sociale problemer, som denne klasse stod overfor. Men hvor socialisterne ville løse disse problemer ved at løfte den samlede klasse til en ny samfundsposition, så var målet i den borgerlige arbejderdiskurs, at de enkelte 'arbejder' med flid og stræbsomhed skulle stige op ad den sociale rangstige og tage skridtet fra arbejderklassen over i borgerskabet.

ARBEJDEREN – MELLEM FIRE AKSER

Arbejderbegrebet indtegnede sig dermed overordnet set i to forskellige diskurser, som forblev relativt stabile fra 1850'erne og godt et århundrede frem. Sammen med forståelsen af det snævre og det brede arbejderbegreb kan det i skematisk forstand se sådan ud.

De to spor kan også forstås som en skelnen mellem på den ene side begrebets definition og afgrænsning, altså hvad dækker begrebet over - hvem er inde og hvem er ude af kategorien 'arbejder'? Og på den anden side begrebets brug igennem en række diskursivt funderede sproghandlinger.

Der var ikke umiddelbart nogen entydighed i, hvordan arbejderbegrebet placerede sig mellem den brede og den snævre forståelse (x-aksen) – i forhold til, hvilken diskurs, det blev indlejret i (y-aksen). En socialist som Louis Pio kunne i én og samme tekst skrive om arbejderen som henholdsvis en klasse, som "alle der gør nytte" og som de, der udførte det legemlige arbejde. Modsat kunne man i angrebene på Pio og *Socialisten* fra den borgerlige presse i 1871 møde både redaktøren af *Heimdals* snævre forståelse af arbejderbegrebet og redaktør for det stærkt konservative *Fædrelandet,* Carl Plougs, brede forståelse af en arbejder som den, "*der lever af sit Arbejde, af hvilken som helst Art dette end er, hvad enten det udføres med Haand eller Arm eller med Hoved og Tanke.*"[16] Den brede definition kunne tjene Pio, som ønskede at holde det socialistiske projekt åbent for alle, der kunne identificere sig med middel- og underklassen. Og den kunne tjene Ploug, som havde det formål at bevise, at det var "ganske umuligt at drage nogen Grændse mellem Kapitalisten og Arbejderen". Eksemplerne viser, at der ofte var politiske motiver forbundet med afgrænsningen af arbejderne.

ARBEJDEREN – EN GRUNDFORSTÅELSE FRA 1870'ERNE OG FREM

I årtierne efter 1871 blev 'arbejderen' i stadig stigende grad synonym med 'den socialistiske arbejder'. Begrebet lukkede sig i denne periode mere og mere om en

[16] Carl Ploug, *Fædrelandet,* d. 27/7 1871. For en generel diskussion se Margit Bech Vilstrup (2017), *Kampen om arbejderne – arbejderbegrebets politiske historie 1750-2017*, upubl. ph.d.-afhandling, Syddansk Universitet, kapitel 4.

grundforståelse af arbejderen som en mandlig besiddelsesløs lønarbejder indenfor produktion, som var fagligt organiseret og klassebevidst, og som så sig selv i opposition til arbejdsgiverne.

Dette skete parallelt med fremkomsten af den arbejderbevægelse, som gradvist etablerede sig fra Louis Pios danske internationale i 1871 og frem. En socialistisk presse og stadig mere magtfulde socialistiske/socialdemokratiske arbejderpartier og fagforeninger blev drivkraften i etableringen af grundforståelsen af den socialistiske manuelle lønarbejder.

Forudsætningen herfor var den nye store gruppe af lønarbejdere i håndværk og industri, som voksede frem i takt med industrialiseringens gennembrud i Danmark. Tiden fra midten af 1890'erne til 1. verdenskrig var præget af en stærk udbygning af den industrielle produktion, en stadig mekanisering og en ny tro på fremskridt og forandring. Den voksende arbejderbevægelse satte arbejderen i centrum som tidens afgørende fremtidsskabende kraft, og socialister i hele Europa hyldede arbejdernes og proletariatets "verdenshistoriske Opgave".[17]

I *Social-Demokraten*, der i 1920'erne og 1930'erne var vokset til at være en af landets største dagblade, kunne man læse om alt fra "Arbejdernes Teater" til "Arbejder-Højskolen" og "Arbejdernes Boldspil Union". Man kunne i avisen finde bolig i "Arbejdernes Andelsboligforening" – ja sågar forsikre sit liv i "Arbejdernes Livsforsikring" og ende det i en kiste fra "Arbejdernes Ligkistemagasiner
De socialdemokratiske partiideologer udgav bøger om "Arbejderkultur", "Arbejderoplysning", "Arbejderfester" og "Arbejderdigtning" der var forbundet med "Arbejderdemokratiet".

Det var et enormt vokabular, der blev mobiliseret omkring arbejderbegrebet. Både i de højere luftlag omkring den socialdemokratiske arbejderbevægelses politik og organisation. Men også i de helt nære relationer omkring hjemmet og selve det at være menneske. 'Arbejder' blev både et fællesskabsbegreb indadtil og en politisk parole, der udadtil skulle markere partiets magt over de faglærte og ufaglærte lønarbejdere.

Grundforståelsen af den socialistiske arbejder kulminerede i 1920'erne og 1930'erne med et stadig mere magtfuldt Socialdemokrati, som dog samtidig i sin udadvendte kommunikation skiftede fokus fra 'arbejderparti' til 'folkeparti'. Gradvist blev arbejderen i Socialdemokratiets programmatiske skrifter skiftet ud med bredere begreber og mere passive termer som 'lønmodtager', 'medarbejder' og 'ansat', og fra 1952 indgik begrebet 'arbejder' for første gang slet ikke i et socialdemokratisk princip- eller arbejdsprogram. Nye centrale samfundsbærende figurer blev i stedet 'folket', 'mennesket' eller 'forbrugeren'. Det skete i takt med fremkomsten af 'arbejdsmarkedet' som et centralt politisk begreb fra midten af 1950'erne.

[17] *Program for Socialdemokratiet i Danmark*, 1913, citeret fra Callesen/Lahme, 1978, s. 93-97.

Arbejdsmarkedsdiskursen blev herefter i vid udstrækning adskilt fra den brede samfundsdiskurs, hvor nye emner som køn, miljø og kultur pressede sig på.

Ændringerne i Socialdemokratiets selvforståelse som et arbejderparti faldt sammen med store erhvervsstrukturelle ændringer i efterkrigstiden. Overgangen fra et industrisamfund, hvor hovedparten af befolkningen var beskæftiget i primære og sekundære erhverv, til et servicesamfund, i hvilket de tjenesteydende i den tertiære sektor blev den største erhvervsgruppe, satte naturligvis spor hos et parti, der, som Socialdemokratiet, ønskede at favne bredt.

Opbruddet i såvel klasseidentiteter som industrisamfundets ideologiske brudflader gør også, at den tidligere skitserede opdeling i en socialistisk og en borgerlig diskurs som overordnet analytisk model mister validitet i anden halvdel af det 20. århundrede. Det bliver stadig sværere at placere arbejderne inden for rammerne af 1800-tallets politiske diskurser.

Og der var ikke kun tale om en ny retorik – men også om en ny ideologi og en ny politik. For det store gamle arbejderparti, Socialdemokratiet, var der fra 1950'erne og frem ikke længere tale om arbejderklassens verdenshistoriske rolle i opgøret med kapitalismen. Arbejdere, bønder, fiskere, håndværkere og driftsherrer blev nu hævet op på deres fælles menneskelighed. Forankringen i produktionssfæren, som man havde arvet fra Karl Marx, var blevet erstattet med et eksistentielt, identitetsmæssigt fællesskab omkring forestillinger om nation, demokrati og samfund.

Skiftet udtrykkes klart i Socialdemokratiets arbejdsprogram fra 1953: "*Midtpunktet for al socialdemokratisk politik er* ***mennesket****. Hele* ***befolkningens*** *velfærd er grundlaget for samfundets virksomhed og fremskridt. Målet er at sikre frihed og lighed, økonomisk og social tryghed for alle* ***medborgere****"*.[18]

Socialdemokratiets tidligere klassebaserede politik blev i vid udstrækning erstattet af en socialhumanisme, der med fokus på medmenneskelighed også lagde det ideologiske fundament for velfærdsstaten.

ARBEJDERBEGREBET UDFORDRES

I takt med at Socialdemokratiet lagde arbejderen bag sig som en central politisk kategori, tog andre den op. Den socialistiske grundforståelse af arbejderen som en klassebevidst mand i manuel produktion havde aldrig været uudfordret. *Kvindeligt Arbejderforbund* (1885-), *Højres Arbejder- og vælgerforeninger* (1881-), *Arbejdernes Værn (1885-), Arbejdernes konservative Klub* (1909-), *Danmarks Nationalsocialistiske Arbejderparti* (1930-) og mange flere havde op igennem 1800- og 1900-tallet forsøgt at skabe konkurrerende klassifikationer af arbejderne. Men ingen havde formået for alvor at udfordre de røde partiers dominerende position hos de faglærte og ufaglærte lønarbejdere.

[18] *Vejen til fremskridt,* Socialdemokratiets arbejdsprogram, 1953.

VENSTRES "LIBERALE ARBEJDERE"

Fra 1957 tog partiet Venstre på initiativ fra partiformand Erik Eriksen kampen op i et forsøg på at mobilisere arbejderne for Venstres politik.

Med bladet *Den Liberale Arbejder* i front søgte man at skabe opslutning om billedet om "den *moderne*", individualistisk indstillede liberale arbejder, som vendte sig imod klassekamp og socialisme. Der var her en klar politisk strategi i forsøget på at afkoble 'arbejderen' fra klassebegrebet.

Valgannonce fra Den Liberale Arbejder, nr. 4, 1960

Venstres interesse for byernes lønmodtagere var udtryk for, at partiet følte sig presset over samtidige strukturændringer, der førte flere og flere væk fra landbruget ind til byerhvervene. Men Venstres projekt med at omforme og mobilisere arbejderne blev på den korte bane ikke nogen stor succes.
Organiseringen i *Liberale Arbejderes Landsudvalg* mistede pusten tidligt i 1960'erne, og det blev i stedet den karismatiske Mogens Glistrup, der som omtalt, blev den første reelle udfordrer af de socialistiske partiers monopol på arbejderne.

Ved det såkaldte jordskredsvalg i december 1973 satte næsten 16 pct. af vælgerne kryds ved det nyoprettede Fremskridtsparti, og mange af de, der stemte på Fremskridtspartiet, var faglærte og ufaglærte lønarbejdere. Ved valgene i 1973 og 1975 støttede op mod 20 pct. af arbejderklassen Fremskridtspartiet, og ca. 35 pct. af partiets vælgere bestod af faglærte og ufaglærte lønarbejdere.[19]

[19] Se Nielsen, F. C. (2013). *Glistrup en biografi om en anarkist*. København: Gyldendal, s. 89; Borre, O., Nielsen, H.J., Sauerberg, S. og Worre, T. (1976). *Vælgere i 70'erne: Resultater fra interviewundersøgelser ved folketingsvalgene i 1971, 1973 og 1975.* København: Akademisk Forlag, s. 73-74; samt Andersen, J. (1977). *Fremskridtsbevægelsen, arbejderklassen og venstrefløjen*. København: Forlaget Aurora, s. 26.

Den grundforståelse af arbejderen, som havde præget perioden før 2. Verdenskrig, havde haft en basis i fælles sociale vilkår knyttet til en mangelkultur. Men under 1960'ernes velstandsstigning havde mange af de faglærte og ufaglærte lønarbejdere bevæget sig op ad den sociale rangstige. Mange havde fået råd til materielle goder som villa og bil, og store dele af LO-arbejderne følte ikke længere nogen naturlig tilknytning til Socialdemokratiet, og slet ikke til den akademiserede venstrefløj omkring VS og til dels SF, der på samme tid forsøgte at revitalisere arbejderbegrebet bl.a. gennem parolen om 'arbejderflertal' og et fornyet fokus på klasseanalysen.

Glistrups nye parti målrettedes de arbejdere, som langt hen ad vejen så et større fællesskab med deres arbejdsgivere på værkstedet eller fabrikken end med offentligt ansatte og akademikere. Samtidig åbnede velfærdsstatens eksplosive vækst op igennem 1960'erne og 1970'erne for modstand mod bureaukratisering og udvidede skatteforpligtelser.

Jordskredsvalget i 1973 og Fremskridtspartiets appel til dele af arbejderklassen var et af de første markante udtryk for dén opløsning af klassebaserede identiteter, som har været kendetegnende for det, der er kaldt det postmoderne samfund. Og det peger frem mod det 21. århundredes forsøg på en radikal omskrivning af arbejderbegrebet. Den hegemoniske status, den socialistiske arbejderdiskurs havde i det meste af det 20. århundrede, udfordres igen i dag fra højre: Fra nationalistisk orienterede partier, der søger opbakning til en indvandrer- og elitekritisk politik hos de lønarbejdere, der er særligt udsatte for udfordringerne fra det globaliserede arbejdsmarked og nye teknologiudviklinger. Og fra liberale og konservative partier der har genindført arbejderbegrebet i en ny version, som radikalt udfordrer forestillingen om et klassebaseret fællesskab mellem de lavestlønnede. I stedet rettes det mod nye samfundsgrupper med stabile indkomster og ressourcer til at bidrage og "få hjulene til at køre rundt".

Velfærdsstaten er blevet det 21. århundredes kampplads og rammen for den nye arbejderisme. Ud er forsvundet den socialistiske 'arbejders' fremtidsskabende kraft og alle forestillinger om det endelige opgør med kapitalismen og realiseringen af det socialistiske, klasseløse samfund.

I det hele taget er fremtidsperspektiver stort set fraværende i den nuværende arbejderdiskurs. Når Venstre, SF, Dansk Folkeparti og Liberal Alliance i dag taler om og til 'arbejderne', er det uden nogen form for tidslighed. Det er her og nu – stå tidligt op, træk læsset og hold hjulene i gang. Ingen retning – hverken frem eller tilbage.

Det er nærliggende at se den manglende temporalitet i tilknytning til arbejderbegrebet som et udtryk for, at vi har lagt Kosellecks moderne *sattelzeit* bag os, og at alt, der er tilbage, er en form for værdineutral præsentisme. Den franske historiker François Hartog har videreudviklet Kosellecks modernitetsteori, og han ser Sovjetunionens sammenbrud og Berlinmurens fald i 1989 som overgangen fra et fremtidsregime til et

nutidsregime: "*Orienteringen mod fremtiden [futurism] er forsvundet under horisonten, og orientering mod nutiden [presentism] har overtaget dens plads.*"[20] (her oversat af MBV)

Den nutidsorientering, som Herzog her skitserer, er ganske rammende for arbejderbegrebet i dag. Hvis der er en tidslighed knyttet til begrebet så ligger det i nostalgien om det forgangne, som den præsenteres af populistiske grupperinger lige fra Donald Trump til Le Pen. Eller i dystopien om det kommende, hvor disruption, automatisering og kunstig intelligens stiller spørgsmålet, om vi går en fremtid i møde, hvor arbejde er overladt til robotter og mennesket alene reduceret til forbrugere?

[20] Hartog, F. (2015). *Regimes of Historicity: Presentism and Experiences of Time*. New York: Columbia University Press. [Første gang udgivet på fransk i 2003].